

terpretowane w wystarczającym zakresie. Ich prezentacja w słownikach jedno- i dwujęzycznych także nie jest pełna. Przeprowadzona przeze mnie wieloaspektowa analiza wykazała, że klasa wykrzykników jest niezwykle zróżnicowana wewnątrznie, stąd niełatwa do spójnego opisu. Przedłożona rozprawa nie wyczerpuje zatem problematyki jednostek interiekcyjnych. Podjęta przeze mnie próba opisu wykrzykników i wyrażeń wykrzyknikowych w trzech aspektach: językowym, tekstowym i słownikowym stanowi jedynie przyczynek do dalszych badań nad tymi leksemami.

Katarzyna Maria Siewert: *Semantyczna analiza terminów prawnych na przykładzie terminologii prawa handlowego. Niemiecko-polskie studium kontrastywne*¹

1. Wybór tematu i struktura rozprawy

Prawo stanowi szczególną dziedzinę życia społecznego. Jego swoisty charakter polega na tym, iż jest ono stanowione przez określone społeczeństwo, na które jednocześnie wywiera niezwykle duży wpływ. Prawo jest stosowane przez państwo jako skuteczny instrument

służący do wpływania na zachowania obywateli oraz do organizowania i sterowania życiem społecznym. Szczególną gałęzią prawa jest prawo handlowe, które reguluje stosunki między przedsiębiorcami. Zjednoczenie Europy w ramach Unii Europejskiej i globalizacja wymusiły harmonizację stosunków handlowych. Przemiany społeczne oraz potrzeba regulacji przyczyniają się do powstawania nowych pojęć, które muszą być nazwane. Prawo, podobnie jak inne dyscypliny, nieustannie poszerza więc swoją terminologię, aby dotrzymać kroku szybko zachodzącym zmianom i aby nową rzeczywistość objąć regulacją prawną. Do tworzenia nowych terminów wykorzystuje się rozmaite środki. W pracy zostały opisane i poddane semantycznej analizie terminy prawne, które powstały w wyniku terminologizacji, wykorzystania środków słowotwórczych oraz w wyniku zapożyczenia z innych języków.

Przedłożona rozprawa składa się z części teoretycznej i empirycznej. W pierwszym rozdziale części teoretycznej zostały sformułowane cele istotne z punktu widzenia projektu badawczego, następnie został opisany korpus stanowiący przedmiot analizy semantycznej oraz metoda badawcza. Zaprezentowano także przegląd obecnego stanu badań nad językiem prawa w Niemczech i w Polsce.

Drugi rozdział został poświęcony teoretycznym podstawom i za-

¹ Rozprawa napisana w języku niemieckim, oryginalny tytuł: *Semantische Analyse juristischer Fachwörter am Beispiel der Terminologie des Handelsrechts. Eine deutsch-polnische kontrastive Studie.*

sadniczym problemom związanym z badaniami nad językami specjalistycznymi. Oprócz przeglądu aktualnego stanu badań w tej dziedzinie omówiono i zdefiniowano podstawowe pojęcia, tj. język specjalistyczny i termin. W dalszej części dokonano krytycznej oceny stanowisk dotyczących statusu języka prawnego oraz uzasadniono jego charakter jako języka specjalistycznego.

W trzecim rozdziale zawarto teoretyczne założenia semantyki składnikowej oraz podjęto dyskusję na temat celowości zastosowania opracowanych w ramach teorii semantycznych pojęć i metod do opisu znaczenia terminów. Część teoretyczną kończy omówienie problemu ekwiwalencji w zakresie języków specjalistycznych.

Rozdział czwarty stanowi empiryczną część rozprawy i obejmuje semantyczną analizę terminów prawnych oraz wyniki przeprowadzonego badania.

2. Cele rozprawy

Głównym celem badawczym rozprawy była analiza i opis struktury znaczenia terminów wyekscerpowanych z tekstów ustaw niemieckiego prawa handlowego i ich polskich odpowiedników, zawartych w tekstach ustaw prawa polskiego, a także ustalenie, który z trzech modeli tworzenia słownictwa specjalistycznego, tj. terminologizacji, słowotwórstwa i zapożyczenia, był dominujący dla materiału językowego objętego analizą.

W związku z konfrontatywnym charakterem pracy kolejnym celem było określenie stopnia ekwiwalencji terminów analizowanych w obu językach.

Z uwagi na fakt, iż język prawa zawiera także terminy, które powstały na bazie słownictwa języka ogólnego, terminy takie zostały kontrastywnie zestawione z fundującymi je leksemami i przeanalizowane w aspekcie semantycznym w celu zbadania, w jakim stopniu znaczenia terminów prawnych różnią się od znaczeń fundujących je leksemów języka ogólnego.

Zamierzeniem rozprawy było również sprawdzenie przydatności metody składnikowej do badania i opisu znaczenia słownictwa specjalistycznego.

3. Przedmiot badań i korpus

Przedmiot badań pracy stanowiły terminy wyekscerpowane z tekstów ustaw niemieckiego prawa handlowego oraz ich polskie odpowiedniki zaczerpnięte z tekstów ustaw prawa polskiego. Punktem wyjścia przeprowadzonej w części empirycznej analizy semantycznej terminów prawnych w języku niemieckim i polskim były konkretne teksty. Wybrano dwujęzyczny korpus tekstów z zakresu prawa handlowego, z którego pochodzą przedmiotowe terminy, a mianowicie niemiecki kodeks handlowy, niemiecką ustawę o spółce z ograniczoną odpowiedzialnością oraz niemiecką ustawę o spółce akcyjnej.

Tekstem paralelnym polskiego prawa handlowego był kodeks spółek handlowych.

Wybór ww. tekstów ustaw był uwarunkowany ich treścią i funkcją. Teksty te mają ten sam temat, charakteryzują się porównywalnym stopniem specjalizacji i spełniają taką samą funkcję komunikatywną. Tym samym można było je uznać za teksty paralelne.

Korpus poddany analizie semantycznej obejmował łącznie 316 jednostek, z czego 81 jednostek to leksemy niemieckiego i polskiego języka ogólnego stanowiące bazę dla terminów powstałych w procesie terminologizacji. Właściwy materiał liczył 235 terminów prawnych.

Analiza znaczenia została przeprowadzona na bazie definicji leksykograficznych zaczerpniętych ze słowników uniwersalnych, zawierających opis znaczenia jednostek języka ogólnego, słowników terminologicznych prawa i definicji legalnych zawartych w odpowiednich tekstach ustaw.

4. Metoda badawcza

Dla potrzeb opisu i analizy znaczeń została opracowana metoda semantyczna, która miała umożliwić opis oraz kontrastywne przedstawienie znaczeń terminów i ewentualnie fundujących je leksemów języka ogólnego w obu językach. Metoda ta opiera się na teoretycznych podstawach semantyki składnikowej i stanowi zmodyfikowaną wersję opisu znaczeń

terminów prawnych, zastosowanego przez B. Hałas w pracy zatytułowanej *Terminologia języka prawnego*.

Zgodnie z założeniami semantyki składnikowej, w której znaczenie ujmowane jest jako semem, opisywany przy pomocy skończonego inwentarza cech semantycznych (semów), znaczenia terminów, a w przypadku terminologizacji także leksemów języka ogólnego, rozłożono na poszczególne semy, a ich struktury semowe (wiązki semów) przedstawiono graficznie i opisano. W opisie tych struktur rozróżniono semy główne (*Kernseme*), zapisywane w nawiasach kwadratowych, i semy uzupełniające (*Ergänzungseme*), zapisywane w nawiasach ostrych. Semy główne reprezentują cechy semantyczne, które jako ustalone w definicji są nośnikami głównego znaczenia terminu i które w dostateczny sposób odróżniają go od innych terminów. Semy uzupełniające odzwierciedlają te obiektywnie istniejące cechy semantyczne, które są niezbędne do kontrastywnego porównania znaczeń terminów pochodzących z różnych języków, do ustalenia stopnia ekwiwalencji i relacji semantycznych zachodzących między tymi terminami. Przyjęto również założenie, iż semy jako kompleksy informacji znaczeniowych mogą podlegać dalszemu rozkładowi, jeśli jest to konieczne do przeprowadzenia analizy semantycznej. Semy, którymi różniły się

struktury semowe w obu językach, oznaczono kursywą. Punkt wyjścia analizy semantycznej stanowił zebrany korpus niemieckich terminów prawnych, który następnie został kontrastywnie zestawiony z polskimi odpowiednikami. W rozprawie wybrano więc podejście unilateralne.

Przykład:

STRAFE – KARA
STRAFE (niem.)

ZO* 'etwas, was jemandem zur Vergeltung, zur Sühne für ein begangenes Unrecht auferlegt wird'

[a, b, c, d]

- [a] etwas Auferlegtes
- [b] Person
- [c] begangenes Unrecht
- [d] Vergeltung, Sühne

ZS** 'eine durch Strafgesetz für eine tatbestandsmäßige, rechtswidrige und schuldhafte Handlung angedrohte Rechtsfolge'

[a, b, c, d] → [A, C: {x₁∩x₂∩x₃}, E] <B> <d>

- [A] Rechtsfolge
- [C] Handlung
- x₁ tatbestandsmäßig

* ZO = znaczenie w języku ogólnym
** ZS = znaczenie w języku specjalistycznym

- x₂ rechtswidrig
- x₃ schuldhaft
- [E] Strafgesetz
- <B> Straftäter
- <d> Vergeltung, Sühne

Model: Specjalizacja przez zawężenie znaczenia

KARA (pol.)

ZO 'środek represyjny stosowany za przekroczenie norm obyczajowych, moralnych lub prawnych'

[a, b]

- [a] środek represyjny
- [b] przekroczenie norm obyczajowych, moralnych lub prawnych

ZS 'przewidziana prawem ujemna reakcja na przestępstwo lub wykroczenie'

[a, b] → [A, B∪C, D {<x₁>∪<x₂>}] <E> <F>

- [A] ujemna reakcja
- [B] przestępstwo
- [C] wykroczenie
- [D] prawo
- <x₁> prawo karne
- <x₂> prawo wykroczeń
- <E> osoba sprawcy
- <F> zadośćuczynienie

Model: Specjalizacja przez zawężenie znaczenia

Podsumowanie:

STRAFE (niem.)

$$\left(\begin{array}{l} S_1 [a, b, c, d] \\ S_2 [A, C: \{x_1 \cap x_2 \cap x_3\}, E] \\ \langle B \rangle \langle d \rangle \end{array} \right) \rightarrow$$

KARA (pol.)

$$\left(\begin{array}{l} S_1 [a, b] \\ S_2 [A, B \cup C, D \{ \langle x_1 \rangle \cup \langle x_2 \rangle \}] \\ \langle E \rangle \langle F \rangle \end{array} \right)$$

Za pomocą wyżej opisanej analizy semowej terminy prawne poddano analizie w ramach trzech grup.

Pierwsza grupa obejmowała jednostki powstałe w wyniku terminologizacji, czyli metody polegającej głównie na specjalizacji znaczenia leksemu języka ogólnego. Leksem przechodzi z języka ogólnego do języka specjalistycznego i uzyskuje znaczenie specjalistyczne, stając się terminem. Specjalizacja dokonuje się przez zawężenie lub przez rozszerzenie znaczenia leksemu języka ogólnego. W tym przypadku następuje zmiana układu cech semantycznych, tzn. do struktury semowej mogą być wprowadzone dodatkowe semy, które stają się semami różnicującymi (zawężenie, doprecyzowanie znaczenia), lub też określone semy mogą być ze struktury semowej usunięte (rozszerzenie znaczenia).

Drugą grupę tworzą terminy, które powstały na skutek zastosowania środków słowotwórczych. Do tworzenia nowych terminów języki specjalistyczne mogą wyzy-

skiwać wszystkie środki słowotwórcze, którymi dysponuje język ogólny. Jednak nie wszystkie środki są wykorzystywane w równiej mierze. W prezentowanej pracy została zbadana grupa morfologicznych derywatów. W tym przypadku nowe terminy są tworzone od już istniejących przez derywację implicytną lub eksplicytną (sufiksálną). W analizie uwzględniono także tzw. Zusammenbildungen⁵ oraz pojedyncze przypadki terminów będących wyrazami prostymi (Stammbildungen).

Trzecią grupę stanowią zapożyczenia. Źródłem zapożyczeń terminów w wielu systemach terminologicznych jest łacina i greka. Zarówno niemiecki, jak i polski system prawny pozostawały pod wpływem prawa rzymskiego. Obok zapożyczeń z łaciny niemieckie i polskie teksty ustaw zawierają również zapożyczenia z innych języków. Dlatego też przy każdym terminie podano język, z którego nastąpiło zapożyczenie. Przy określaniu zapożyczeń zrezygnowano z przyporządkowania terminów do poszczególnych typów zapożyczeń. Termin *zapożyczenie* użyto jedynie na określenie ogólnej nazwy modelu tworzenia nowych terminów.

⁵ Chodzi tutaj o konstrukcje, które powstają na bazie wyrazu podstawowego (tzw. feste Zusammenbildungen) lub grupy wyrazowej (tzw. unfeste Zusammenbildungen) na skutek działania jednoczesnej prefiksacji i derywacji z ewentualną dalszą specyfikacją.

Ponieważ do ustalenia źródła powstania terminów niezbędne były badania etymologiczne, zbadano też pochodzenie jednostek niemieckich i ich polskich odpowiedników oraz zmiany, jakie zaszły w ich znaczeniu w czasie ich funkcjonowania w systemie prawa.

Tym samym analizę przeprowadzono w ramach trzech grup, tj. terminologizacji, słowotwórstwa i zapożyczeń, na trzech płaszczyznach. Na pierwszej opisano modele tworzenia analizowanych terminów, druga dotyczyła znaczenia i stopnia ekwiwalencji w kontrastywnym zestawieniu, a na trzeciej przeanalizowano pochodzenie oraz ewentualne zmiany znaczeniowe.

Na płaszczyźnie ekwiwalencji wyróżniono trzy stopnie zgodności między konfrontowanymi terminami prawnymi obu analizowanych języków: pełną zgodność (ekwiwalencję pełną), zgodność częściową (ekwiwalencję częściową) i brak zgodności (ekwiwalencję zerową). Należy przy tym wyjaśnić, iż w ramach ekwiwalencji pełnej, tj. w sytuacji, gdy wszystkie semy główne oraz semy uzupełniające terminu prawnego w języku wyjściowym mają swoje odpowiedniki w strukturze semowej terminu prawnego w języku docelowym, wyróżniono dwie grupy terminów, które spełniają warunki przyjętej definicji. Pierwszą grupę stanowią takie pary terminów, w których zachodzi pełna zgodność struktur semowych. Drugą natomiast tworzą nieliczne,

bo cztery pary terminów, których struktury semowe wykazują równą liczbę semów, lecz semom głównym terminu w języku wyjściowym odpowiadają semy uzupełniające terminu w języku docelowym i na odwrót. Takie założenie jest uzasadnione tym, iż definicja terminu zawiera jedynie semy główne, które w dostateczny sposób odróżniają dany termin od innych terminów funkcjonujących w danym systemie prawnym, a dobór tych cech semantycznych jest realizowany różnie w różnych językach. Poza semami głównymi istnieją też semy uzupełniające, które spełniają funkcję precyzującą i które w ustaleniu stopnia ekwiwalencji są wykorzystywane jako czynnik diagnostyczny. Brak danej cechy semantycznej w definicji terminu, czyli semu głównego, nie oznacza, że termin jest tej cechy pozbawiony. Badania przeprowadzone na materiale pochodzącym ze słowników i encyklopedii prawa dowodzą, iż cecha taka obiektywnie istnieje, należy do zakresu znaczeniowego danego terminu i tym samym jest odpowiednikiem cechy reprezentowanej przez sem główny w strukturze semowej terminu innego języka, choć nie jest eksplicitnie wymieniona w definicji. Dlatego też uznano, że pełna ekwiwalencja zachodzi również w przypadku, jeśli semowi głównemu odpowiada sem uzupełniający i na odwrót. W takim przypadku struktury semowe nie zawierają

różnych cech semantycznych, lecz takie same cechy, które w dwóch językach są jedynie w różny sposób zakodowane (eksplicytnie lub implicytnie).

5. Wyniki analizy

Analizę semantyczną przeprowadzono na 116 niemieckich terminach prawnych oraz 119 polskich odpowiednikach. Różnica wynika z faktu, iż pięciu niemieckim terminom odpowiadały dwa polskie (*Beschluss, postanowienie, uchwała; Fahrlässigkeit, niedbalstwo, nieumyślność; Fracht, przewoźne, fracht; Schuld, wina, dług; Vermögen, majątek, mienie*) a dwóm niemieckim trzy polskie terminy (*Auseinandersetzung, dział spadku, podział majątku wspólnego, podział majątku spółki; Widerspruch, sprzeciw, odwołanie, ostrzeżenie*). Poza tym dwa niemieckie terminy miały jeden odpowiednik (*Einwendung, Einrede, zarzut; Schuld, Verschulden, wina*), a cztery (*Gegenstand, Kaufmann, Niederlassung, Volontär*) nie miały odpowiednika w polskim języku prawa. Terminy niemieckie stanowiły jednorodną grupę, ponieważ tworzyły ją tylko rzeczowniki. Grupa polskich terminów prawnych składała się natomiast z 97 rzeczowników i 22 grup wyrazowych.

Generalnie należy stwierdzić, iż zarówno w zbadanym korpusie niemieckim, jak i polskim głównym modelem tworzenia nowych terminów jest zapożyczenie. Taki

wynik potwierdzają fakty pozajęzykowe, ponieważ zapożyczenia w szczególności w fazie rozwoju prawa odgrywały bardzo ważną rolę. Duży udział zapożyczeń z łaciny w języku niemieckim jest spowodowany recepcją prawa rzymskiego. Dominująca pozycja zapożyczeń z języka niemieckiego w korpusie polskim wynika natomiast z dużego wpływu prawa niemieckiego na kodyfikację polskiego prawa handlowego⁶.

Drugie miejsce wśród modeli w języku niemieckim zajmuje terminologizacja, a trzecie słowotwórstwo. W języku polskim częściej wykorzystuje się co prawda środki słowotwórcze, ale ich udział w porównaniu z terminologizacją jest tylko nieznacznie wyższy. Różnica ogranicza się tylko do dwóch jednostek.

Przeprowadzona analiza wykazała, że w zakresie terminologizacji najbardziej produktywnym modelem zarówno w języku niemieckim, jak i polskim było zawężenie znaczenia, które następowało według trzech głównych modeli:

Model 1

- a) [a, ...] → [A, ... i przynajmniej jeden dodatkowy sem]

W tym modelu do struktury semowej znaczenia leksemu języka ogólnego został wprowadzony

⁶ Por. Kodeks spółek handlowych z wprowadzeniem A. Szumańskiego.

dzony przynajmniej jeden dodatkowy sem.

- b) [a, b, ...] → [A, ... i przynajmniej jeden dodatkowy sem] <b>

W powyższym modelu w strukturze semowej terminu przynajmniej jeden sem główny znaczenia leksemu języka ogólnego stał się semem uzupełniającym.

Model 2

[a, b ...] → [A, B ...]

W tym modelu semy znaczenia leksemu języka ogólnego uległy doprecyzowaniu i terminologizacji.

Model 3

[a, b ...] → [A, C ...]

W tym przypadku jeden sem uległ terminologizacji, kolejny sem został usunięty ze struktury semowej, a w jego miejsce wprowadzono przynajmniej jeden dodatkowy sem.

W wyniku zawężenia znaczenia powstało w języku niemieckim 35, a w języku polskim 29 terminów, z czego na model pierwszy przypada 27 niemieckich i 25 polskich terminów (model 1a: 22 w języku niemieckim i 23 w języku polskim oraz model 1b: odpowiednio 5 i 2 terminy), na model drugi 2 terminy w każdym z języków i na model trzeci 6 niemieckich i 2 polskie terminy.

Rozszerzenie znaczenia dokonuje się według modelu, w którym

ze struktury semowej usuwa się jeden lub więcej semów.

Model 1

[a, b] → [A]

Według powyższego modelu utworzono w języku niemieckim 4, a w języku polskim 1 termin.

Na podstawie przeprowadzonej analizy składnikowej terminów prawnych języka niemieckiego i polskiego stwierdzono dodatkowo obecność synonimów w obu językach (np. *Abtretung/Zession, Liquidation/Abwicklung* w języku niemieckim oraz *indos/żyro, indosatariusz/zyrant* w języku polskim), jak i terminów, których znaczenie w jednym z języków ma szerszy zakres niż w drugim języku, co może prowadzić do ich użycia w niewłaściwym kontekście (np. *Aktionär / akcjonariusz, Beschwerde / zażalenie, Beteiligter / uczestnik*). W badanym korpusie wystąpiły też terminy wykazujące pozornie cechy internacjonalizów, które z uwagi na różnice w strukturze semowej stanowią międzyjęzykowe homonimy (tzw. tautonimy) (np. *Amortisation/amortyzacja, Volontär/wolontariusz*). Niektóre terminy języka wyjściowego mogą funkcjonować w różnych zakresach prawnych w tej samej postaci, ale w innych znaczeniach. W zależności od gałęzi prawa mają one często w innym języku różne odpowiedniki (np. *Schuld / wina / dług, Widerspruch / sprzeciw / odwołanie / ostrzeżenie, zarzut / Ein-*

wendung / Einrede). Rzadko natomiast stwierdza się funkcjonowanie danego terminu języka prawa w znaczeniu odpowiadającego mu leksemu języka ogólnego. W badanym korpusie dotyczy to czterech przypadków w odniesieniu do polskiego języka ogólnego (tj. *jawność*, *sporządzenie*, *stronniczość*, *zatajenie*).

Na płaszczyźnie ekwiwalencji dominuje ekwiwalencja pełna, tj. łącznie 65 par terminów. Jest to wynikiem dużej zgodności znaczeń terminów, które funkcjonują w obu językach, a które zostały zapożyczone z innych języków. W grupie zapożyczeń stwierdzono 35 par terminów spełniających założenia przyjętej definicji ekwiwalencji pełnej. W przypadku terminów prawnych, zbadanych w grupach terminologizacja i słowotwórstwo, udział ekwiwalencji pełnej i częściowej jest porównywalny. Ekwiwalencja zerowa dotyczy jedynie czterech jednostek. Dwa polskie terminy (*kupiec*, *siedziba kupca*) zostały uchylone wraz z wejściem w życie kodeksu spółek handlowych, jeden termin (*przedmiot*) nie jest w polskim prawie zdefiniowany, a jeden termin (*wolontariusz*) ma w języku prawnym inne znaczenie.